

תלמוד בבלי מסכת תענית דף יט עמוד ב

תניא, אמר רבי אלעזר בן פרטא: מיום שחרב בית המקדש נעשו גשמים צימוקין לעולם, יש שנה שגשמיה מרובין ויש שנה שגשמיה מועטין. יש שנה שגשמיה יורדין בזמנן, ויש שנה שאין גשמיה יורדין בזמנן. שנה שגשמיה יורדין בזמנן למה הוא דומה - לעבד שנתן לו רבו פרנסתו באחד בשבת, נמצאת עיסה נאפית כתיקנה ונאכלת כתיקנה. שנה שאין גשמיה יורדין בזמנן למה הוא דומה - לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בערב שבת, נמצאת עיסה נאפית שלא כתיקנה, ונאכלת שלא כתיקנה. שנה שגשמיה מרובין למה הוא דומה - לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בבת אחת, נמצאו ריחים טוחנות מן הכור מה שטוחנות מן הקב, ונמצאת עיסה אוכלת מן הכור כמו אוכלת מן הקב. שנה שגשמיה מועטין למה הוא דומה - לעבד שנתן לו רבו פרנסתו מעט מעט, נמצאו ריחיים מה שטוחנות מן הכור טוחנות מן הקב, נמצאת עיסה כמה שנאכלת מן הכור אוכלת מן הקב. דבר אחר: בזמן שגשמיה מרובין למה הוא דומה - לאדם שמגבל את הטיט, אם יש לו מים רבים - מים אינן כלין והטיט מגובל יפה, אם יש לו מים מועטין - מים כלים והטיט אינו מתגבל יפה.

רש"י מסכת תענית דף יט עמוד ב

צמוקין - שיורדין בקושי, מלשון ושדיים צומקים (הושע ט).
למה הוא דומה - פרנסתו של כל השבת כולה.
נאפת כתקנה - שיש לו פנאי לאפותה.
פרנסתו בבת אחת - פרנסת כל השנה, וטוחן אותה ביחד.
נמצאת רחיים במה שאוכלת מן הכור כו' - שכן דרך שמשתייר מן הקמח ברחיים, וכן כשהגשמים יורדין מרובים ומרביעין את הארץ, ומה שהיו טרשים - בולעים מן הרוב בולעין מן המיעוט, ומה שהרוח מנשבת ובולעת מן הרוב - בולעת מן המיעוט.
נמצאת עיסה - עריבה שלשין בה את הבצק, שמשתייר בשוליה מן העיסה, אף גשמים, כשיורדין מעט מעט - נבלעין בטרשין ואין מרביעין את הארץ.

שמות פרק טו

וַיִּבְּאוּ אֵילָמָה וְשֵׁם שְׁתֵּים עָשָׂרָה עֵינַת מַיִם וְשִׁבְעִים תְּמָרִים וַיַּחֲנוּ שָׁם עַל־הַמַּיִם (כז)

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק טו פסוק כז

ר' אלעזר המודעי אומר מיום שברא הקדוש ברוך הוא את העולם ברא שם שנים עשר מבועין כנגד שנים עשר שבטים.

מהרש"א חידושי אגדות מסכת תענית דף יט עמוד ב

ר' שמואל אליעזר ב"ר יהודה הלוי איידלס (או איידלש), המהרש"א, נולד בקרקא כנראה בשנת שט"ו (1555)

שהיה זה קרוב לחורבן הבית שהיה ידם של נכרים תקיפה ואמר שהלווה ממנו י"ב מעיינות מים כו' נקט מספר הזה שהיה סומך על זכות כלל ישראל י"ב שבטים כמ"ש בהם ושם י"ב עינות מים וגו' ואם לא שלא יהיה זכותם יועיל בזה יתן לו י"ב ככרי כסף פדיון נפש י"ב שבטים.

סיפור האגדה - אחדות של תוכן וצורה (פרופסור יונה פרנקל עמודים 140-147)

הזמן באגדה של נקדימון וההגמון (תענית יט עמ' ב)

כל המכיר את סיפורי האגדה יודע כי הזמן 'הראלי מוסיקלי' שלהם הוא קצר מאוד . לעומת זאת זמן התוכן המסופר שונה מסיפור לסיפור . יש שסיפור 'קצר' כזה מספר על עשרות שנים ויש שאין הוא מספר אלא על שיחה חיה שאורכה כאורך קריאת הסיפור כולו , כלומר שאורך 'זמן הסיפור' הראלי כמעט זהה לאורך 'הזמן המסופר' . ' כמובן שאין לדבר זה משמעות רבה באשר לטיב הסיפורים , ואין גם טעם רב להשוות בין סיפורים כאלה , כי כל סיפור טעון בדיקה לעצמו . אם סיפור מתאר 'זמן מסופר' ארוך , ופרקי הזמן השונים מתוארים בו רק בחלקם ואף בהדגשים שונים הרי יש כאן 'עיצוב זמן' אשר ניתוח פרטיו , יוכל , לעתים , לשמש מפתח להבנתו . כן הוא לגבי סדר האירועים של העלילה . הכול יודעים שיש שמספר אגדה מקדים לספר את המאחר , והסבר תופעה כזאת יעזור לרוב לראות עניינים מהותיים של הסיפור . אלה הם שיקולי דעת פורמליים טכניים פשוטים , המחברים כאן רק מפני שלעניות דעתי עוד לא תוארו כדבעי בסיפורי האגדה . אך בעיית הזמן בסיפור האגדה אינו נושא טכני . יש שהזמן הוא המסגרת של העלילה , כי תחילתה וסופה קבועים על ידי נקודות זמן ברורות . יחסו של הגיבור אל העתיד , בעלילה שזמנה קבוע מראש , הוא נושא ספרותי , שחשיבותו באה לו מן האופי הדרמטי של סיפורי האגדה . דרמה כזאת יכולה להסתבך ולהעמיק , אם שני גיבורים שבסיפור מתייחסים בצורות שונות אל הזמן המתמשך . יש שהזמן קובע לגבי היחיד , בעוד שהגיבור , בתוכו חי הגיבור , אדיש לגביו . יש שהזמן הוא עניין שבתודעה ציבורית , אך הגיבור מתעלם ממנו . יש שאופיו של הזמן הוא הלכתי , יהודי מובהק (כגון שבת או יום הכיפורים) ויש שהוא טבעי , כללי (כגון קיץ או לילה) . בכל אלה העיקר הוא שהזמן העובר , שהוא היסוד של העלילה והתנאי שלה , הופך לגבי הגיבור לחוויה שאיתה הוא חייב להתמודד . התמודדות זאת , על הצלחותיה או כשלונותיה , היא קנה המידה שעל פיו נקבעת דמותו המוסרית רוחנית של הגיבור

ביום הפירעון בולט המתח בזמן לקראת שקיעת החמה . בתחילה באים הביטויים המתונים 'צהרים' ו'מנחה' ואחר כך באים פעמיים 'מיד ... עד ש . . . בפעם הראשונה הכוונה לומר שעבר מעט מאוד זמן מתחילת המנחה עד שההגמון נכנס לבית המרחץ , ובאותה השעה - ולא יותר מאוחר - נכנס נקדימון לבית המקדש . כפעם השנייה מתקשר 'מיד ... עד ש' ... אל הפעם הראשונה . ירידת הגשמים באה זמן קצר מאוד לאחר שנכנסו הגיבורים למקום שנכנסו , כך ש'עדיין' יש שהות . המספר כאילו רוצה לעכב את הזמן עד שנתמלאו כל מעיינות . ' מעתה יש לכאורה רווחת זמן , שהרי כבר לא צריך לקרות כלום : ה'עד' השלישי הוא בלי 'מיד' . ' אך כיוון שההגמון מערער על הזמן , ' מופיע ה'מיד' השלישי כדי להוכיח ששלושת ה'מיד' יחד עוד לא הגיעו לזמן שקיעת החמה , וכי עדיין 'זרחה חמה' מאחורי העבים . כעת יכול לבוא 'באותה שעה' שהוא חותם בניחותא את זמן הסיפור . והנה שלד מוצק של ביטויי זמן שבונה המספר , והוא מוכיח כמובן שהמספר מזדהה לגמרי עם השקפתו של נקדימון ' . הביטויים הנשמעים מפי הגיבורים עצמם מגלים לנו את השקפתם על הזמן . ההגמון אומר 'כל השנה ... עכשיו' ... עכשיו' בא במקום 'היום' וכאילו ברצונו להכריח את הזמן להיות כבר בגבול זמן הפירעון . דבר זה מנוגד לרצונו של המספר 'לעצור' את הזמן (כן היא כוונת ה'עדיין' של נקדימון) כאמור לעיל . לביטוי 'כל השנה' יש שתי כוונות . זוהי הפרזה והגדלת העבר - שהרי נראה מאוד שלא הייתה הפסקת גשמים מוחלטת של שנה שלמה - ויש כאן השוואת העבר עם ההווה . ככל שהעבר של חוסר הגשמים גדול יותר , מתקבל על הדעת יותר שהעתיד דומה לו . לכן ירידת הגשמים טורפת את קלפיו , והיא בשבילו משהו בלתי טבעי . הוא קורא לה: 'אלוהיך מרעיש עולמו' ; 'זוהי מעין

רעידת אדמה שאי אפשר לצפותה מראש . הוא צפה מראש רק מה שכבר היה - 'לא ירדו גשמים . ' אך אפילו הגשמים עצמם לא שינו את תפיסתו לגבי ה'עכשיר , כי הוא משתמש כעת בביטוי זמן נוסף : 'עדין יש לי ... שכבר שקעה חמה

למערכת זמן זאת מנוגדת לגמרי תפיסתו של נקדימון . ה'עדין' , החוזר שלוש פעמים בפיו (ומנוגד ל'עדין של ההגמון) אומר שבכל רגע יכול הכל להשתנות , ושאין כל קשר בין העבר המטאורולוגי טכני לבין העתיד . נקדימון אינו יכול להיות בטוח שירדו גשמים , אך הוא בטוח שיוכלו לרדת , כי אין יחס סיבתי בין עבר לעתיד . האמונה באפשרות השינוי מבוססת על האמונה כאפשרות לנס לאמונה זאת מתאימה העובדה שכבר ציינו אותה לעיל , שנקדימון כלל אינו מעלה על הדעת לקבוע יום פירעון . אך למה הוא מדבר על פירעון בכלל נקדימון לא סבר מעולם שיש כאן הלוואה של ממש . מים יש להם מחיר זמני בלבד : כשהם חסרים , הם לכאורה יקרים מאוד , אך בשעה שהגשמים יורדים , המים באים בחינם ואין נותנים תמורתם פרוטה ; הם אף יכולים 'להותיר' להיות למטרד . אילו היה ביטחון גמור שירדו גשמים בבוא הזמן , לא היה למים מחיר גבוה גם היום . לכן מופנים ניסוחיו של נקדימון ביום ההלוואה אל השקפתו של ההגמון בלבד (אשר לא יתן בדרך אחרת את מימיו) אך אין בהם הצעה ראלית של הלוואה . גם בימי נקדימון וגם בימי המספר לא היה בנמצא משקל או מטבע של 'ככרי כסף' , ' והזכרת מליצה זאת היא סמלית " , כמו המספר 'שתים עשרה' . ' יחסו של נקדימון למציאות , בניגוד להשקפתו של ההגמון , אינו ראלי , וזה כולל את יחסו לזמן . **יחס ראלי לזמן משמעו שבעזרת זכרון העבר שוקל האדם בדעתו את מעשיו בהווה ומשער מה יהיה בעתיד . ביום ההלוואה אין נקדימון חושב בדרך ראלית על העתיד וביום הפירעון אינו מתחשב בבצורת של העבר , כי אמונתו באפשרות הנס מבטלת את מושגי הזמן הראלי .** המחיר הלא יציב של המים , שמקורו בחוסר ביטחון קבוע לגבי בוא הגשמים , הם התנאי והרקע לתפיסות השתות של הגיבורים לגבי הזמן .

בתחילת הסיפור חולקים הגיבורים על 'קביעת' העתיד ; באמצעו המחלוקת היא אם היום הוא 'עכשיו' או ש'עדין יש שהות . ' **בסוף הסיפור נפגשים הגיבורים זה עם זה , ואז מתעצמת המחלוקת על זמנה של המציאות הראלית -** האם העבים והחשכה הם סימן שכבר שקעה החמה או שהם רק סימן שירד גשם . **ונראה שטיפוסי הוא שלבסוף מתהפכת הקערה , ודווקא נקדימון הוא המקשר את ההווה לעבר .** הוא אומר 'כשם שעשית לי נס בראשונה , כן עשה לי באחרונה , ' ודווקא לגבי הנס - שהוא לכאורה תופעה חר פעמית - משווה הגיבור את ההווה לעבר , ומתפלל שהעבר יוכיח את ההווה . בתופעה הלא טבעית רואה נקדימון סיבתיות וחוקיות . לכן משפט זה הוא הניגוד לדבריו של ההגמון 'כל השנה לא ירדו גשמים , עכשיו ירדו גשמים . ' ? לעיל ראינו ששני המשפטים האלה יוצרים סטייה מסדר התיאור הטבעי , הם מקבילים זה לזה בדרך כיאסטית , והם אבני היסוד למערכת ההקבלות שבנה המספר . מבחינת תוכנם הם ממקדים את התהום הרוחנית שבין תפיסות העולם והזמן של שני הגיבורים .

משמעותו של השם נקדימון

רש"י מסכת תענית דף כ עמוד א
נקדרה - זרחה , לשון מקדיר , שהיתה חמה קודרת ברקיע וזורחת , פירטוצ"ר בלעז +לבקוע ,
לחדור בעד

תלמוד בבלי מסכת עירובין דף נח עמוד א

דתנו רבנן: היה מודד והגיע המידה לגיא, אם יכול להבליעו בחבל של חמשים אמה - מבליעו, ואם לאו - הולך למקום שיכול להבליעו ומבליעו, וצופה וחוזר למידתו. אם היה גיא מעוקם מקדיר ועולה, מקדיר ויורד.

רש"י מסכת עירובין דף נח עמוד א
מקדירין - נוקבין, רואין כאלו נוקבין אותן ומודדין דרך הנקב, למעט מדת מדרונו

מבית התפילה לבית המדרש

מסכתות קטנות מסכת אבות דרבי נתן נוסחא א פרק ו (זמן עריכה משוער- תקופת הגאונים - מאה שביעית-תשיעית)
ולמה נקרא שמו נקדימון בן גוריון מפני שנקדה לו חמה בעבורו. פעם אחת עלו ישראל לרגל לירושלים ולא היה להם מים לשתות הלך אצל הגמון אחד ואמר [לן] הלויני שתיים עשרה מעיינות מים מכאן ועד יום פלוני אם איני נותן לך שתיים עשרה מעיינות מים אני נותן לך שתיים עשרה ככר כסף וקבע לו זמן. כיון שהגיע זמן שלח לו שגר לי שתיים עשרה מעיינות מים או שתיים עשרה ככר כסף. א"ל עדיין שהות ביום. לגלג עליו אותו הגמון ואמר כל השנה כולה לא ירדו גשמים ועכשיו ירדו גשמים. נכנס אותו הגמון לבית המרחץ שמח ונקדימון בן גוריון לבית המדרש. נתעטף ועמד בתפלה ואמר לפניו רבונו של עולם גלוי וידוע לפניך שלא לכבדי עשיתי ולא לכבוד בית אבא עשיתי אלא לכבודך עשיתי כדי שיהיה מים לעולי הרגל. מיד נתקשרו שמים בעבים וירדו גשמים עד שנתמלאו שתיים עשרה מעיינות מים והותירו. שלח לאותו הגמון שגר לי דמי מים יתירים שיש לי בידך. א"ל כבר שקעה חמה ומים ברשותי ירדו. חזר ונכנס לבית המדרש ונתעטף ועמד בתפלה אמר לפניו רבונו של עולם עשה לי נס באחרונה כבראשונה. מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה חמה. [יצא] ופגעו זה בזה וא"ל יודע אני שלא הרעיש הקדוש ברוך הוא את עולמו אלא בשבילך

ממונו של בית אביך לאן הלך?

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף נו עמוד א
הוּוּ בה הנהו תלתא עתירי: נקדימון בן גוריון, ובן כלבא שבוע, ובן ציצית הכסת; נקדימון בן גוריון, שנקדה לו חמה בעבורו; בן כלבא שבוע, שכל הנכנס לביתו כשהוא רעב ככלב, יוצא כשהוא שבע; בן ציצית הכסת, שהיתה ציצתו נגררת על גבי כסתות. איכא דאמרי: שהיתה כסתו מוטלת בין גדולי רומי. חד אמר להו: אנא זיינא להו בחיטי ושערי, וחד אמר להו: בדחמרא ובדמלחא ומשחא, וחד אמר להו: בדציבי, ושבחור רבנן לדציבי; דרב חסדא כל אקלידי הוה מסר לשמעיה בר מדציבי, דאמר רב חסדא: אכלבא דחיטי בעי שיתין אכלבי דציבי. הוה להו למיזן עשרים וחד שתא. הוּוּ בהו הנהו בריוני, אמרו להו רבנן: ניפוק ונעביד שלמא בהדיהו, לא שבקיניהו. אמרו להו: ניפוק ונעביד קרבא בהדיהו, אמרו להו רבנן: לא מסתייעא מילתא. קמו קלנהו להנהו אמברי דחיטי ושערי, והוה כפנא

רש"י מסכת גיטין דף נו עמוד א

נקדה - נקבה לשון מקדורין בהרים (עירובין דף נח) נקדה לו חמה זרחה בשבילו במסכת תענית (דף כ).

ציצתו - ציצית של טליתו.

נגררת על גבי כרים וכסתות - שלא היה מהלך אלא על גבי מילת.

ואיכא דאמרי - בן ציצית שמו ולמה נקרא שמו הכסת שהיתה כסתו כסא שלו מוטלת בין גדולי רומי כשהי' הולך ברומי להקביל פני קיסר.

הווי להו - להנך תלתא עתירי חיטי ושערי וחמרא וציבי למיזן כל בני העיר עשרים וחד שתא בריוני - אנשים ריקים ופוחזים למלחמה.

אמרו להו רבנן - להנך בריוני.

לא מסתייעא מילתא - לנצח.

קמו - בריוני.

קלינהו להנך אמברי - לאוצרות התבואה ועצים כדי שילחמו.

תלמוד בבלי מסכת כתובות דף סו עמוד ב-דף סז עמ' א

ת"ר: מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור והיה יוצא מירושלים, והיו תלמידיו מהלכין אחריו. ראה ריבה אחת שהיתה מלקטת שעורים מבין גללי בהמתן של ערביים, כיון שראתה אותו נתעטפה בשערה ועמדה לפניו, אמרה לו: רבי, פרנסני! אמר לה: בתי, מי את? אמרה לו: בת נקדימון בן גוריון אני. אמר לה: בתי, ממון של בית אביך היכן הלך? אמרה לו: רבי, לא כדן מתלין מתלא בירושלים מלח ממון חסר? ואמרי לה חסד. ושל בית חמיך היכן הוא? אמרה לו: בא זה ואיבד את זה. אמרה לו: רבי, זכור אתה כשחתמת על כתובתי? אמר להן לתלמידיו: זכור אני כשחתמתי על כתובתה של זו, והייתי קורא בה אלף אלפים דינרי זהב מבית אביה חוץ משל חמיה. בכה רבן יוחנן בן זכאי ואמר: אשריכם ישראל, בזמן שעושין רצונו של מקום - אין כל אומה ולשון שולטת בהם, ובזמן שאין עושין רצונו של מקום - מוסרן ביד אומה שפלה, ולא ביד אומה שפלה אלא ביד בהמתן של אומה שפלה. ונקדימון בן גוריון לא עבד צדקה? והתניא: אמרו עליו על נקדימון בן גוריון, כשהיה יוצא מביתו לבית המדרש, כלי מילת היו מציעין תחתיו, ובאין עניים ומקפלין אותו מאחריו! איבעית אימא: לכבודו הוא דעבד. ואיבעית אימא: כדבעי ליה למיעבד לא עבד, כדאמרי אינשי: לפום גמלא שיחנא. תניא, אמר ר' אלעזר ברבי צדוק: אראה בנחמה, אם לא ראיתה שהיתה מלקטת שעורים מבין טלפי סוסים בעכו, קראתי עליה מקרא זה: אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותיך, אל תקרי גדיותיך אלא גויותיך.

רש"י מסכת כתובות דף סו עמוד ב

ולא כדן מתלין מתלא - ולא כך היו מושלין משל בירושלים.

מלח ממון חסר - הרוצה למלוח ממונו כלומר לגרום לו שיתקיים יחסרנו לצדקה תמיד. וחסרונו זהו קיומו.

ואמרי לה חסד - יעשה ממנו חסד ושל בית אבא לא עשו צדקה כראוי וכלה ממון.

בא זה ואיבד זה - לפי שנתערב בו.

חוץ משל חמיה - תוספת שהוסיף לה החתן.

בית הבחירה (מאירי) מסכת כתובות דף סו עמוד ב

חייב אדם לחלק מנכסיו למי שנתנם לו ר"ל לפרנס את העניים שהם בניו של הקדוש ברוך הוא וכמו שנאמר עליו אבי יתומים ודיין אלמנות ויהא בטוח שאם יחסר ממונו לכבודן הוא משלימו כפלים והוא שאמרו מלח ממון חסר ואמרי לה חסד וכן ראוי לו לעשות כפי עשרו וממונו וכמו שאמרו על נקדימון כדבעי ליה לא עבד והוא שאמרו לפום גמלא שיחנא ומה שהוא עושה יעשה לשם שמים שמה שהוא עושה דרך המיית כבוד לעצמו אף על פי שהוא תועלת לעניים אינה צדקה גמורה והוא שאמרו כאן לכבודו הוא דעבד